

Бојан Р. Рајевић¹

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

<https://orcid.org/0009-0007-1754-5866>

ЕГЗИЛ У ПОЕЗИЈИ И ПУТОПИСИМА МИЛОВАНА ДАНОЈЛИЋА

У раду се испитује однос према егзилу у поезији и путописима Милована Данојлића. Овакав приступ омогућава да се у различитим жанровима у којима се Данојлић огледа сагледају константе и промјене односа овог аутора према теми егзила, али и константе и мијене у доживљају завичаја. Константа у односу према завичајности у два Данојлићева жанра је то што се од ње у младости бјежи, завичај је на почетку одређен као простор умирања, смрти, да би јој се у зрелом добу враћало и откривала његова љепота. Слично је и са односом према егзилу, који је у Данојлићевом дјелу, на почетку, виђен као простор наде, смислености постојања. Међутим, очекивања се никада не испуњавају и положај егзиланта у свијету је такав да му никад и нигдје није потаман. Зрело доба доноси инверзију у младости изграђених представа о завичају и туђини. Ново јединство са завичајем, пошто се из њега једном оде, могуће је успоставити једино у језику и поезији, који представљају једини азил за писца-егзиланта.

Кључне ријечи: егзил, Милован Данојлић, туђина, завичај, аутсајдер, азил

Милован Данојлић је писац који је „кроз век прошао примењујући стратегију бежања“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 5). Та стратегија је код њега подржана Бодлеровим геслом – „било куда изван овог света“ и Рембоовим – „живот је увек негде другде“. Данојлић саопштава да је тако мислио, тако дисао прије него што је и чуо за ове пјеснике. У осамнаестој години објавио је пјесму из *Урођеничких њсалама* која завршава стихом: „Бежимо, јер увек из нечег некуда бежати треба“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 5). Овом фаталистичком ставу о бјежању остаће досљедан и убудуће: у *Исјовесни скийници* биљежи: „из родне куће сам побегao у седамнаестој, из родне земље у четрдесет седмој“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 5). Данојлић се истиче и по разноврсности простора, конкретних или метафоричних, из којих бјежи: „Бежао сам из сталних радних односа, из двособних станова, из бракова, из политичких поредака и природних окружења“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 5). Оваква, вишеструка бјеганија коју затичемо и у Данојлићевој биографији усложњава и само разумијевање егзила који, такође, може бити схваћен као конкретан, али и метафоричан. На значај егзила или отуђења за дјело писца скренуће пажњу Едвард Саид, поводом Конрада: „Na kraju shvaćamo da mu se djela u stvari oblikuju iskustvom egzila ili otuđenja koji nikada ne mogu biti ispravljени“ (SAID 2005: 21). Исто је и са самоизгнанством: „Ideja samoizgnanstva krišom odredi svakog. Egzil je potpuna promena, ostvareno право

¹ bojanrjv@gmail.com

na drugi život, ostvareni daydream; kako bi bilo kad bismo se jednog dana probudili u nekom drugom gradu, kao neko sasvim drugi“ (UGREŠIĆ 2000: 99).

Постојећа литература о Данојлићевом дјелу наглашава постојање лирске тензије између туђине и завичаја у поезији Милована Данојлића (ЈАЋИМОВИЋ 2013: 105), претензије лирског субјекта да се „измести из локалног и пређе у универзални домен бивства“ (АЛЕКСИЋ 2013: 197), „линија бекства“ (ПЕТРОВИЋ 2013: 219), лирског доживљаја завичаја и туђине (ЛЕТИЋ 2013: 229)... Критичка свијест, без сумње, прихвата да је тема егзила један од важнијих аспеката пишчевог опуса.

Опредјељење да се у овом раду однос према егзилу у дјелу Милована Данојлића анализира у два Данојлићева жанра – поезији и путопису, омогућава трагање за константама у Данојлићевом дјелу када је тема егзила у питању без обзира на то у којем од жанрова се са њом сусрећемо. О постојању јединствене слике свијета у путописима и поезији Милована Данојлића свједочи и чињеница да Данојлић у текстове својих путописа неријетко инкорпорира и стихове из својих пјесничких збирки.

„Egzil je stanje izmještenosti iz vlastitog prostora istosti, prouzrokovano neкаквом prisilom“ (LADANYI 2008: 119). Данојлић своју присилу именује као „умирање руралне цивилизације и расељавање села“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 5). С тим у вези, егзил се, на почетку, код Данојлића указује као спасоносно, љековито рјешење: „Од онога чему нема лека спасавамо се безглавом трком“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 5). Овакво виђење егзила наговјештава неуобичајено вредносно одређење према том стању. За разлику од првобитног значења егзила које је упућивало на казну, присилни изгон из државе или града, и гледишта према којима „темељна туга егзила никада не може бити превладана“ (САИД 2005а: 24), код Данојлића је егзил позитивније конотирани, виђен је као простор наде: „Нада је у невидљивом и непознатом, у туђини и нигдини“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 5) и слутње смислености постојања: „Отискујући се у даљину, слутео сам смисленост постојања, могућност смислености“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 7). Данојлић не пориче тешкоће туђења, али се чини да њихов љековити потенцијал ипак односи превагу: „Излечени, привремено, од гађења, упадамо у тешкоће које окрепљују“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 5). Код Данојлића је, дакле, ријеч о егзилу који „појединац намеће сам себи, а који је често, барем у двадесетом столећу, посљедица просвјета против доминантне идеологије“ (ШАКИЋ 2014: 226). Међутим, политички проблеми су тек дјелимично мотиви његових бјекстава: „Бекством сам решавао породичне, политичке, брачне, психолошке, економске проблеме“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 8). Из протеста против доминантне идеологије, Данојлић ће напустити Београд у који је најприје, од куће, побјегао: „У наш се однос умешала и унутрашња политика, а где се она упетља, везе се загаде и упрљају“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 22). Незадовољство политичком ситуацијом налази израз и у сатиричној поезији: „Лудости наша руководећа, / Рођена из охолости и греха крвног, / Дошла си да останеш сто столећа, / А повлачиш се на крају првог“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 210).

Мотив бјекства који се јавља, лајтмотивски, већ на почетку Данојлићевог стварања, у *Урођеничким њсалима* његов је примарни књижевни порив. Предраг Петровић у бјекству код каснијег Данојлића види „профилисани поетички, живот-

ни и херменеутички став који лирски субјект заузима пред светом“ (ПЕТРОВИЋ 2013: 219).

Простор завичајности код Данојлића је обиљежен смрћу и у поезији и у путописима. Почетном строфом четвртог *урођеничкој њсали* наговијештено је стање расула – „Ми смо сведоци овога расула“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 10) и смрти – „У праскорје мајке су крај гробова скрушене“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 10) и контрастирана са непознатим градовима које „кроз ноћ и сан назире магична чула“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 10). Такође, завичај и туђина су у односу контраста и с обзиром на опозиције тама-свјетло и затвореност-отвореност. У завичају „игра ноћ да не стане никада / У њој су зазидани предели хладни и травни“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 10). Из такве перспективе „Охрабрујуће делује пјава магарца млада / који се замишљен шета звезданом висоравни“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 10). Лирски субјект се идентификује са магарцем – замишљеним шетачем. Висораван је виђена као далек, туђ и непознат простор у којем се слуги озвјезданост. Између завичаја и туђине слуге се готово суматраистичке везе: прашина која пада у туђини субјект подсећа на ону из завичаја: „Из Долине Ковача ветар прашину носи / Она спокојно пада по мојој и твојој коси“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 10, 11). Такав утисак подржава и почетак шестог *њсали* у којем се каже: „Свако је постао лак, себи туђ, и без спона“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 11), што подсећа на почетак *Сумашре*, с тим да су овдје везе, какве је омогућивало сјећање, већ прекинуте јер „човек лањског себе не може да се сети“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 12). Егзил је у вези са губитком идентитета, али не потпуним јер „кућа нам је нова ал јој је подлога стара“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 12).

И у путописима је, код Данојлића, наглашена веза завичаја и смрти: „Село умире, а задах смрти је одвратан. Осетио сам га најпре у завичају, потом се проширио по целој Титославији“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 5). Данојлић инвертира уобичајене представе о егзилу који је „*poput smrti, ali bez konačnog milosrđa smrti, otrгнуо* milijune ljudi od onoga što im pružaju tradicija, obitelji i zemljopis“ (SAID 2005a: 24).

Данојлићево схватање егзила је фаталистичко: „Ономе ко се роди у глумом кутку мале земље, у окриљу малог народа, суђаје још у колевци шапућу да је прави живот негде другде“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 6). Такво је и његово схватање правца ходочашћа, он се утврђује „мимо нашу вољу, па и против ње. Дају нам га романи, филмови, музика, новине, технички апарати, наслеђене илузије“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 6). Као што примјећује Дубравка Угрешић: „*Čežnju za drugim životom legitimišu i podstiču mediji i naravno industrija, koja je uvek spremna da ugodі želјama svojih potrošača*“ (UGREŠIĆ 2000: 100). Од дугогодишњег егзила остају „олупине давних путовања“, што је и наслов једног Данојлићевог текста из књиге *Писма без абреје* који је организован као скуп фрагмената. „*Egzilantski tekstovi su često nervozni, fragmentarni, montažni, eksplicitno ili implicitno polemični, ironični, autoironični, melanholični, subverzivni i nostalgичni*“ (UGREŠIĆ 2000: 97). Као такви, они су израз егзилантског сјећања: „Олупине које пливају у океану сјећања, искидани одломци изван времена и простора у очекивању да их, прибележене, како-тако осмислим“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 9) Слика егзила као олупина давних путовања одговара стању егзила каквим га види Ладањи, стања које се „*da konceptualizirati samo kao izostanak tog, tj. bilo kakvog smisla, kao stanje bivstva u svijetu nepovezivih krhotina*“ (LADANYI

2008: 119). Искуство егзила код Данојлића је блиско искуству писања. Егзилу као „stanju bez kontinuiteta“ (SAID 2005: 25) одговара исто такво писање – у форми одломака који очекују да буду како-тако осмишљени и да се међу њима успостави какав-такав континуитет. Умјесто тога, смјењују се различити простори без јасног реда, најразличитије географије – главне улице провинцијских варошица, собице у поткровљима, проређени шумарци, чајџинице, плаже, коцкарнице и људи са којима се сусреће – дјевојка из провинције у Ирској, сељак, просјак у Бомбају, остарјели руски избеглица... По брзини којом се смјењују различите географије, види се да „ниједна туђина није његово идеално место, он не проналази на дуже време уточиште и смирење“ (ЈАЋИМОВИЋ 2013: 114). Данојлић, међутим, „покушава да конституише наративни идентитет, који ће бити могућност интегрисања расутих остатака личности и ревидирања целовитости сопства“ (АЛЕКСИЋ 2013: 201). То је, међутим, немогуће јер само „pobjednički, ostvareni nacionalizam, dakle, opravdava, retrospektivno kao i ubuduće, povijest selektivno nanizanu u narativnu formu: tako svi nacionalizmi imaju svoje utemeljitelje, svoje temeljne pseudoreligiozne tekstove, svoju retoriku pripadnosti, svoje povijesne i zemljopisne važne točke, službene neprijatelje i junake“ (SAID 2005a: 24), док је егзилант свега тога лишен.

Едвард Саид у својим *Размишљањима о еџилу* апострофира „temeljnu povezanost“ (SAID 2005a: 24) национализма с егзилмом: „Nacionalizam je izraz pripadanja nekom mjestu, narodu, naslijeđu. Brani dom koji je stvorila zajednica jezika, kulture i običaja i time odbija egzil, bori se da spriječi njegova pustošenja“ (SAID 2005a: 24). Тако је и са егзилантима из југословенског простора. Дубравка Угрешић, пак, наводи „da su nacionalizam i egzil nerazdvojni, upravo zbog toga što su nespojivi“ (UGREŠIĆ 2000: 105). И у Данојлићевом опусу, као типичном егзилантском, јавља се тема национализма, и то у текстовима *Мој њаџириоџизам* и *Изнуђени национализам*. Као подстицај за размишљање о тој теми узето је питање пишневог зна-тижељног сина. Одговор је, најприје, у знаку бунта: „Нисам националиста, а кад видим ко све, како и зашто напада ту идеју, дође ми да постанем“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 89). Данојлић не пристаје на просте, бинарне опозиције, он однос између национализма и интернационализма види као сложенији: „Национализам и интернационализам се код нас лудо супротстављају, уместо да се прожимају и допуњују“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 92). Однос према национализму је контекстуално условљен: „Кад су у питању Шекспир, Бодлер, Паунд, Јејтс, Клодел, Сиоран, Бродски (...) ја сам интернационалиста, космополита, па и мондијалиста, ако хоћете. Што се тиче оних који су нас сатанизовали и бомбардовали, ту сам тешки националиста“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 92). Свој национализам писац доводи у вези са отпором „насиљу што га водећа сила света врши над многим земљама и народима. Колико српски, толико сам и ирачки, авганистански, персијски, венецуелански, кубански и либијски националиста“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 93). Пошто је писац егзилант „izmješten iz vlastitog prostora istosti“ (LADANYI 2008: 119), налази други у истовјетности судбине коју са његовим дијеле различити народи: „У једну реч: ја сам националиста по изразито класном рефлексу. Писац покороног и обесправљеног народа, одупирем се поробљивачима. У неком бољем, истински слободном свету био бих, бесумње, интернационалиста...“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 96). Данојлићев егзилантски субјект себе

проналази у новој заједници, заједници свјетских аутсајдера. Али, „интернационализам, који није укоренењен у конкретном, живом народу, који није четврта димензија његове судбине, јесте мртва апстракција“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 30). Идеју о таквом односу између укоријењености у властитом, конкретном, живом народу и интернационализма, Данојлић ће разрадити и у својој поезији. Примјер је пјесма *Карађорђе и Бетовен* у којој писац, промишљајући однос између свог народа и свијета, националног јунака сусреће са Моцартом, Листом и Бетовеном, питајући се „Колико је ту испредњачио Немац, колико заостао Словен? / Где стоји Карађорђе, а где је, према њему, Бетовен? / Карађорђе је по Мишару гонио хордију, – и то колику! – / Док је Бетовен, на миру, стварао *Хероику*“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 225). Замишљањем необичног сусрета промишља се, једнако, о позиције себе, као јединке, и народа којем се припада.

У својим фрагментима писац егзилант промишља о свијету и свом мјесту у њему. Позиција писца у егзилу, на моменте, омогућава идентификацију са људима из туђине, омогућава да се буде неко други: писац биљежи да му се у главној улици Буенос Ајреса учинило у једном часу да је ту улицу „сагледао очима оних који од рођења у њој живе“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 10). Могућност идентификације са простором којем се не припада наговјештава се и у поезији, рецимо у *Мишијој руји*: „Тренуци кад пиљим: једини тренуци / У којима склоп постаје прихватљив. / Очи су увиђавне према глупости. / На шта год се дуже усмере, с тим се сроде“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 178).

Текст под насловом *Писац у туђини* Данојлић почиње уопштавајућим коментаром о томе како „живот у две удаљене земље, у две куће, у два језичка окружења, наводи на непрестано утврђивање компаративних предности и празнина“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 21). „*Za prognanika se životne navike, izražavanje ili aktivnost u novoj okolini neizbježno pojavljuju nasuprot sjećanjima na te stvari u drugoj okolini. Tako su i nova i stara sredina žive, stvarne, pojavljuju se zajedno u kontrapunktu*“ (SAID 2005a: 26). Ту нам се Данојлићев однос према туђини већ даје из перспективе пишчеве зрелости. Прави се осврт на начин на који се туђина замишљала у дјетињству, „и нашим стењеним местима рођења“ (SAID 2005a: 26). Поглед на завичај мијења тек просторна дистанца у односу на њега. Тек она омогућава да се открије његова „лепота и незаменљивост“, али и даље је немогуће настанити се на једном простору за сва времена. Таква тенденција уочљива је и у Данојлићевој поезији, рецимо у циклусу *Моја домовина*.

У пјесми *Ојис љазине* затичемо и даље невесео, али сада топао и саосјељив опис сиромашног завичаја: „Липе чекају јесен. Сунцокрет у сунцу печен / Шта га кљуцају птице пред долазак ноћи, / Пuteви без људи, дан у бедру сасечен / Сиромаштина којој не удем помоћи“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 197). Мотив сиромаштва се варира и у пјесми *То је моја земља*: „То је моја земља: петком, у Милановцу, / мука гони селјака, а сељак гони овцу“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 200). Туга због умирања села и даље је присутна у егзиланту, али сада га та туга запосиједа и у егзилу: „Ево туге којој не видим краја ево бола коме не има лека / Човека који се потуца за љубављу по возном реду сирена и по страшним законима века“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 203). Егзил се концептуализује и као стање без љубави за егзиланта, стање неприпадања

ни оном свијету из којег се отишло, ни оном у који се долази. Егзилант је „*zapravo u poziciji drugosti u odnosu spram svijeta koji napušta jer ga više ne prepoznaje kao svoj, i u odnosu spram svijeta u koji dolazi i kojemu se, kao svijetu Istoga mora prilagoditi*” (ЛУКИЋ 2006: 463, према LADANYI 2008: 121).

О неприхватању у завичају због своје позиције егзиланта Данојлић ће писати у тексту *Писац у туђини*: „Чињеница да боравим у Европи ми, по неким, одузима право да се бавим домаћим стварима... ‘Лако је њему’ кажу. Ко им смета да сами окушају ту лакоћу? И по чему су, огрезли у домаће политиканство, ближи земљи од мене?” (ДАНОЈЛИЋ 2015: 29). О таквом искуству говори и Дубравка Угрешић: „*Iako u Hrvatskoj više ne postojim kao hrvatska spisateljica, izvan Hrvatske me bez izuzetka etiketiraju kao hrvatsku spisateljicu. Tako sam, iako to nisam želela, postala više hrvatska nego što bih to bila da sam ostala u Hrvatskoj*” (UGREŠIĆ 2000: 105).

Постојање егзиланта је одређено парадоксом двострукости, од којег је оболело и у којем се и исцјељује. Тај парадокс двострукости посљедица је специфичне, дупле позиције писца егзиланта: „*Pisac ispisuje temu egzila iz duple pozicije – pozicije egzilanta i pozicije komentatora sopstvenog sna koji se zove egzil, kao što reče Josif Brodski*” (UGREŠIĆ 2000: 97).

Лажмотивски се у Данојлићевим путописима појављује и сјећање на дјетињство, што ће и сам експлицирати у више својих аутопоетичких увида: „*Лутајући по далеким земљама, сећао сам се дечака који је, средином XX века, пред зору, ослушкивао уједначену лупу точкова са ускотрачне пруге Београд-Сарајево, на пушкомет од села*” (ДАНОЈЛИЋ 2015: 7); „*Странствујући, писао сам, готово увек о дјетињству и завичају*” (ДАНОЈЛИЋ 2015: 7). Као што примјећује Ладањи: „*u egzilanta predmet govora nije aktualna osobnost, stanje, nego ono što je izgubljeno. Iako se govori o sadašnjem taj je govor iskaz o odsutnosti prošlog*” (LADANYI 2008: 120).

Зрело доба писцу егзиланту доноси преиспитивања младалачких заблуда: „*Дјетињство и рана младост су ми прошли у замишљању дивота с оне стране видљивог; поодмакле године придају неразумну важност завичају, препознајући у њему чудеса која младалачка заслепљеност даљинама није осећала*” (ДАНОЈЛИЋ 2015: 20). Туђина изоштрава сјећање на завичај који је у стању да евидентира до у најситније детаље. У тексту *Дом и свети*, Данојлић биљежи:

„Мени је довољно да зажмурим па да, из полутаме памћења, исплива раскрсница Ибарског пута са које се скреће према Белановици, као и стаза којом се, између ретких воћних стабала, спуштам према кући. Покаже се и она пластична кантица која увек остане пред кућним прагом, као и метла усправљена уза зид” (ДАНОЈЛИЋ 2015: 152).

Склоност ка сјећању и каталогисању завичајних мотива затичемо и у Данојлићевој поезији. У пјесми *То је моја земља* нижу се слике из завичаја: „У зиму поред пута: дрво на своме месту; / во гледа у даљину, петао негује кресту. // У јесен: ваздух искрпљен паучинастим концима, / к. др. 83 и цвеће у врло плавим лонцима” (ДАНОЈЛИЋ 2000: 200).

Но, повратак изгледа немогућ. „Раскол између два света показује се као непремостив, јер је онај који пева истовремено у оба – туђин” (ЈАЋИМОВИЋ 2013:

110). У каснијем лирском роману (АЛЕКСИЋ 2013: 200), *Мишија руја*, из 1982. Данојлићев лирски субјект саопштава: „Упознао сам блаженство неприпадања“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 179). Сама позиција лирског субјекта у овом лирском роману, као и његове идентитетске трансформације – „Прво бејаш човек, па овца, па зец, / а сад сам уистину постао миш“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 177) наглашавају аутсајдерски и самотни карактер, умањено постојање егзиланта у свијету о чему говори Едвард Саид: „Egzil je samoća doživljena izvan skupine: oduzimanja koje se osjeća kada nisu u prebivalištu zajednice s ostalima“ (SAID 2005a: 24). Ипак, таква издвојеност субјекта је схваћена као позиција која издвојеном субјекту доноси извјесну супериорност над остатком свијета: „самооутуђен и прогнан, субјект се, судећи према степену емоционалне освешћености и самоспознаје, налази изнад света“ (АЛЕКСИЋ 2013: 206). Но и таква позиција обиљежена је тјескобом, неудобношћу: „Одоздо жуља, а одозго дува“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 177). У путописној прози Данојлић ће рећи да „туђевање је добровољно одрицање од удобности, ново почињање ни од чега“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 72), управо ради друге врсте сатисфакције коју доноси слобода: „у Паризу сам постао нико и ништа, и то ми је годило. Умањено постојање нас награђује једном врстом слободе која је моћницима непозната. Туђина нас приморава да из себе излучимо последње залихе снаге, ако је имамо...“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 72). Мотив о умањеном присуству у свијету биће вариран и у поезији: „Повремено, протурим нос: / Уместо мене, једна суза / Откотрља се, низбрдо, у свет“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 177).

Позиција егзиланта код Данојлића је и резултат својеврсног захтјева за неприпадањем. Тај мотив варира се у жанровски различитим остварењима код Данојлића. У поезији га налазимо, рецимо, у осмој глави *Мишије рује*: „Могоа бих ја и њино да разумем. / Могоа, али нећу. / Није им лако, знам. / Али нећу да знам. // Нек само за часак посустанем, / Одмах ме спопадне и савлада, / Ко да ме никад напуштало није“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 180). У пјесми *У туђини* наглашено је незадовољство егзилантом: „И ово да ми је домовина, / Од бола бих се кривио опет;“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 213). Незадовољство било којим простором експлицирано је и у путописној прози. У једном фрагменту из текста *Дом и свети*, Данојлић записује: „У завичају је тужно на један, у туђини на други начин“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 154). „Завичајна скученост јача потребу за путовањем, а живот у страном свету ту потребу обесмишљава и враћа песника тамо одакле је пут започео“ (ЈАЋИМОВИЋ 2013: 119). Као што политичка ситуација може бити окидач да се завичај напусти, може подстаћи и повратак: „Завичај је заветни терет порекла; ако сам, повремено, покушавао да одахнем од тог терета, ако сам запостављао синовске дужности, бомбардовање из 1999. ме је вратило земљи и њеној истини“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 29).

Код Данојлића је матерњи језик простор у којем, у туђини, проналази једини азил:

„Попуштању напетости погодује и урањање у родну језички матицу. У туђини, ја живим са речником матерњег језика похрањеним у утроби бића и у дубини памћења. Над том немуштом књигом непрестано се, у самоћи, преслишавам. Одјек родних речи слушам у кругу породице, преко малог екрана, и док их, обично изјутра, записујем. Ту, вечиту књигу језика, у чије дубине тек повремено завирићу, вучем

по земљама и градовима као што бродоломник на леђима тегли завежљај са нешто неопходних намирница, преобуке и пожутелих фотографија. Тек у завичају осетим колико ми је недостајало оно што се у људском општењу подразумева, што дружи између речи. Пишући, ја понеку реч и измислим, извучем је из затуреног кутка памћења, али се плазма, у којој се речи крећу као рибе у води, не може призвати јаком вољом“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 22-23).

Представа о језику као азилу, у егзилу је уобичајена. Едвард Саид у тексту *Између свјетлова* саопштава своје искуство о похађању Victoria College-а у Каиру, у којој је прво школско правило подразумејавало казну за ученике који буду ухваћени да говоре било којим језиком, осим енглеским. Саид свједочи: „Па, ipak smo svi, ili gotovo svi, govorili arapski – mnogi su govorili arapski i francuski – i tako smo mogli pobjeći u zajednički jezik i prkos onoga što smo shvaćali kao nepravedno kolonijalno ograničavanje“ (SAID 2005: 21). Заједнички језик је виђен као простор у који је могуће побјећи, остварити истост са људима из сопствене заједнице, простор у којем је могуће очувати властити идентитет.

С тим у вези је и Данојлићева потреба за каталогисањем завичајних топонима која се уочава и у његовој путописној прози и у поезији:

У песми, речи извиру из корена појединачног и заједничког искуства, где су се угнездиле у детињству јединке и народа. На преливима њиховог звучања и значења читави су нараштаји, вековима, радили. Песма не опева свет, она га из језика и у језику, васпоставља. Градећи посебан тип слика, она из речи иде према тзв. стварности. Поднебље и језик су се истовремено уобличавали и именовали. То се најбоље осећа у топонимији. Име сваког засеока, брега, потока, осоја, воденице и шумарка јесте мали песнички подвиг. Понекад је на именовању радило више народа; нови досељеници су поштовали затечене називе и кад нису разумевали њихов смисао. Топографија остала иза Илира, Келта и Римљана на нашем тлу, или иза Индијанаца у Америци спада у ред последњих сведочанстава о њиховом проласку кроз историју. Именујући тло, човек га је присвајао и уљуђивао. Покојни професор Јахимовић је, у качерском крају, пописао и ове локалитете: Дољача, Млакве, Јагњило, Стрмошњак, Равништа, Каник, Претурица (поток), Вијуљ, Бунаја, Закопина, Плачпоље, Дубокаш, Сечине, Круглице, Ујевина, Тврдовача, Рашће, Думача, Јеструша, Проструга, Округлај, Бучје, Зовљак, Међигора, Пројиште, Угарнице, Језербара, Студло, Лепопоље, Јевушје (у мом селу), Подгробље, Гореш, Грозничавица, У Ивљу, Просине, Ревеница, Пребежина, Драгобиљ, Котрљ, Пљешта, Лешће... Ово су комади заједничког освећеног хлеба, имовина коју делимо са знаним и незнаним прецима, оно чиме се тло које нас је породило издваја од безмерја и бескраја“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 23-24).

Сличан се поступак примјењује и у Данојлићевој поезији. У пјесми *Ове ноћи у Срдији*, Данојлић набраја: „Обреновац Барич Умка Моштаница Мали Борак / Свињски обор у дрлогу и враташца Паноније“ (ДАНОЈЛИЋ 2000: 201). У пјесми *Да разазнаш та тако видна, ал недокучива места* поступак набрајања у вези је са биљним свијетом из завичаја, а он је доведен у везу с писањем – рукописом, азбуком, словима: „Да разазнаш та тако видна, али недокучива места / у угластом рукопису зимзеленога биља – / расплети четворструку ужад приземних повијуша, ослушни дух навале, рашчешљај гопину косу, / добричицу, зеленику, лозницу, мечју

шапу, / размрси зелену азбуку, закучаста биљна слова...“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 277).

Свијет се ствара именовањем његових елемената. Оно што је напуштено избором да се живи у егзилу, могуће је реконструисати у језику, што Данојлић и чини. Писање на сопственом језику омогућава писцу-егзиланту да живи у сопственом свијету:

„Тирилско писмо и православна вера ме, у латинској и латиничној средини, чине такођећи недодирљивим, обезбеђују ми висок степен аутономије у гледању и мишљењу. Кад, после четири-пет сати писања и читања на језику који нико око мене не разуме, изиђем на улицу и умешам се међу староседеоце, у први мах се зачудим: каквим то немогућим језиком говоре? Прошетам до самопослуге, купим што ми треба, с напором изговарајући оно што се на каси мора рећи. Матерњи језик је, у току страсног преподневног дружења, толико ојачао да је овај, резервни, потиснуо у мишју рупу. Изговор ми се покварио; познаници с којима разговарам преко телефона то с чуђењем примећују. Човек је животни друг једног јединог језика; зато се и каже да се осталима *служимо*“ (ДАНОЈЛИЋ 2015: 23).

По свему судећи, Миловану Данојлићу блиска је идеја азила књижевности у животном егзилу. Већ једном измјештен, географски, измјешта се још једном, овога пута у простор матерњег језика који му једини омогућава да успостави изгубљени континуитет са собом и сопственим идентитетом. Остајући вјеран матерњем језику, у свом тексту гради кућу, како каже Адорно (SAID 2005: 23), налазећи у њој оно што у завичајном сиромаштву није имао, а у егзилу није могао стећи. Матерњи језик и њему посвећена служба пружају писцу-егзиланту могућност да буде утемељен у народу из којег потиче и у његовом историјском трајању. Њиме је једино могуће превладавати насртаје егзила, било да је он писцу наметнут или га је писац, као у Данојлићевом случају, добровољно бирао. Данојлићева поезија, као и његови путописи, показују да је самоћу, издвојеност и измјештеност могуће употребити на начин који омогућава да се веза са завичајем оснажи посредством матерњег језика који никада не може бити изгубљен.

Цитирана лијература

- АЛЕКСИЋ 2013: АЛЕКСИЋ, Јана. „Данојлићева ‘јазбина’: Егзистенцијална позиција човека у збирци ‘Мишја рупа’“. У: Делић, Ј.–Хамовић, Д. (уред.) *Песничко дело и мисао о поезији Милована Данојлића*. Београд-Требиње: Институт за књижевност и уметност-Филолошки факултет Универзитета у Београду-Дучићеве вечери поезије. 197-217.
- ЈАЋИМОВИЋ 2013: ЈАЋИМОВИЋ, Слађана. „Између туђине и завичаја – лирска тензија у поезији Милована Данојлића“. У: Делић, Ј.–Хамовић, Д. (уред.) *Песничко дело и мисао о поезији Милована Данојлића*. Београд-Требиње: Институт за књижевност и уметност-Филолошки факултет Универзитета у Београду-Дучићеве вечери поезије. 105-122.
- ЛЕТИЋ 2013: ЛЕТИЋ, Бранко. „Завичај и туђина у Данојлићевој збирци поезије ‘Пешачки монолог’“. У: Делић, Ј.–Хамовић, Д. (уред.) *Песничко дело и мисао о поезији Милована Данојлића*. Београд-Требиње: Институт за књижевност и уметност-Филолошки факултет Универзитета у Београду-Дучићеве вечери поезије. 229-244.
- ПЕТРОВИЋ 2013: Петровић, Предраг. „Данојлићеве линије бекства“. У: Делић, Ј.–Хамовић,

- Д. (уред.) *Песничко дело и мисао о поезији Милована Данојлића*. Београд-Требиње: Институт за књижевност и уметност-Филолошки факултет Универзитета у Београду-Дучићеве вечери поезије. 219-228.
- LADANYI 2008: LADANYI, Istvan. „Mapiranje egzila u ‘Muzeju bezuvjetne predaje’ Dubravke Ugrešić“. U: *Fluminensia*. God. 20, br. 1. 119-138.
- SAID 2005: Said, Edvard. „Između svjetova“. U: *Zarez*. VII/149. 21-23.
- SAID 2005a: Said, Edvard. „Razmišljanja o egzilu“. U: *Zarez*. VII/149. 24-26.
- UGREŠIĆ 2000: Ugrešić, Dubravka. „Pisati u egzilu“. U: *Reč*. Br. 60/5. 97-109.
- ŠAKIĆ 2014: Šakić, Sanja. „Smrt u izgnanstvu. Pisanje kao pisanje-postajanje“. U: *Umjetnost riječi*. LVIII/2. 225-241.

Извори

- ДАНОЈЛИЋ 2000: ДАНОЈЛИЋ, Милован. *Разгоревање ватре*. Београд: Задужбина Десанке Максимовић-Народна библиотека Србије-Српска књижевна задруга.
- ДАНОЈЛИЋ 2015: ДАНОЈЛИЋ, Милован. *Писма без адресе*. Београд: Службени гласник.

Бојан Р. Рајевић

ЭКЗИЛЬ В ПОЭЗИИ И ПУТЕШЕСТВЕННЫХ ЗАМЕТКАХ МИЛОВАНА ДАНОЙЛИЧА

В данной работе рассматривается отношение к экзилу в поэзии и путешественных заметках Милована Данойлича. Такой подход позволяет выявить постоянство и изменения в отношении этого автора к теме экзилья в различных жанрах, в которых он творит, а также постоянства и изменения в восприятии родины. Постоянство в отношении к родине в двух жанрах Данойлича заключается в том, что в юности от нее убегают, родина вначале определяется как пространство смерти, а в зрелом возрасте к ней возвращаются и открывают ее красоту. Подобно этому, отношение к экзилу в работе Данойлича вначале воспринимается как пространство надежды и смысла существования. Однако ожидания никогда не оправдываются, и положение изгнанника в мире таково, что ему нигде и никогда не уютно. Зрелый возраст привносит инверсию в представления о родине и чужбине, сложенные в молодости. Новое единство с родиной, после того как из нее уходят, можно установить лишь через язык и поэзию, которые представляют собой единственный приют для писателя-изгнанника.

Ключевые слова: экзил, Милован Данойлич, чужбина, родина, аутсайдер, приют